

¹⁰ Оттук насетне под Китай в изложението ще се подразбира КНР, а под Тайван – Република Китай на о. Тайван.

¹¹ С Япония – 1951 г., Южна Корея – 1953 г., Тайван – 1954 г., СЕАТО – 1954 г.

¹² Напрежението в отношенията Индия – Китай нараства с променяща се амплитуда през 50-те години на XX в., но преминава в открита конфронтация след китайската военна окупация на Тибет (октомври 1950 г.). Пограничният спор и военният конфликт от 1962 г. само демонстрират нивото на враждебност в двустранните взаимоотношения.

¹³ *Sino-American Relations 1949 – 1971*. (Documented and Introduced by Roderick MacFarquhar), N. Y. – Washington, 1972, p. 200.

¹⁴ Първа демонстрация на отличителните черти на маоисткия модел е “Големият скок напред” от 1958 – 1960 г. Рязкото отклоняване на ККП от съветския икономически модел, както и отказът на Москва да подкрепи Пекин по време на кризата в Тайванския пролив (1958 г.) се превръщат в повратен момент в съветско-китайските взаимоотношения. Като подкрепя критикуваната по това време от КПСС Албанска комунистическа партия, КНР започва опита си за създаване на своеобразно прокитайско, анти-КПСС лоби в комунистическия свят.

¹⁵ Право на войските на Варшавския договор да защитят “постиженията на социализма” в страните от т. нар. социалистическа общност.

¹⁶ От есента на 1973 г. Х. Кисинджър е вече държавен секретар.

¹⁷ По-подробно за доктрината “Никсън” вж.: Цончева, С. Промени във външната политика на САЩ в края на 60-те и началото на 70-те години. Доктрината Никсън. – История, 1995, кн. 2, с. 37–44; Цончева, С. Доктрината Никсън и нейните азиатски измерения. – Епохи, 1994, кн. 3, с. 31–48.

¹⁸ Отделни и независими Китайска народна република и Република Китай на о. Тайван.

¹⁹ Никсон, Р. На арене. Воспоминания о победах, поражениях и возрождений. Москва, 1992, с. 17.

²⁰ Страната, от която според теорията на *Realpolitik* зависи дали и в каква посока ще се промени балансът на силите.

²¹ Пресконференцията на Хуа започва в 10 ч пекинско време на 16 декември 1979 г.

²² “East Asia: U.S. Role in Its Stability” — *U. S. Department of State Bulletin*, February 1979, p. 21.

„НЕБЛАГОДАРНОСТТА“ НА БАЛКАНСКИТЕ НАРОДИ КЪМ РУСИЯ КАТО ФАКТОР ЗА ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ

Христо Глушков

С приключването на военните действия между Русия и Турция в началото на 1878 г., и особено след обявяването на текста на Санстефанския договор, както в Централна и Западна Европа, така и във френската столица се засилват рязко антируските настроения. Създаденото през лятото и есента на 1877 г. убеждение сред военните специалисти и дипломати, че Русия не е в състояние да спечели войната, предизвиква спокойствие в заинтересованите кабинети и те в продължение на няколко месеца остават пасивни наблюдатели на руско-турския военен конфликт. Превземането на Плевен и успешното зимно настъпление на руската армия, която в деня на подписването на примирието – 31 януари 1878 г., се оказва в непосредствена близост до турската столица, предизвиква безпокойство и тревога в големите дипломатически салони. Всяка една от великите сили е принудена спешно да определи своята позиция и да търси евентуални компенсации за сметка на победена Турция.

Още в началото на руско-турската война френският външен министър дук Деказ обявява, че неговото правителство ще следва политика на “абсолютен неутралитет”. На 1 май 1877 г. той запознава депутатите в Националното събрание с декларацията на кабинета, в която се изразява надежда, че войната ще се локализира и няма да прерасне в европейска¹. Дук Деказ коментира и най-болезнения проблем на френското общество тогава – отношенията с Германия и възможността от нови усложнения между двете страни. Той подчертава миролюбивите декларации на канцлера Бисмарк и обявява, че “държавите, които са наши съседи, също като нас не са ангажирани в сегашните събития с някакъв пряк интерес”. Тази мирна политика

получава подкрепата и на републиканци, и на монархисти в Националното събрание.

Но руската победа и двустранният договор в Сан Стефано нарушават клаузи на договорите от 1856 и 1871 г., подписани с участието на Франция. От времето на Франсоа I и Анри IV Турция е исторически съюзник на Франция точно така, както от епохата на Алексей Михайлович и Петър I тази същата Турция е противник на Русия². Засегнати се оказват и интересите на френските кредитори на Османската империя, които търсят гаранции за инвестираните капитали чрез руската дипломация и спешно организират в Париж свой комитет. Според сведенията, които събира руският посланик граф Орлов, само във френската столица притежателите на акции по турския дълг са 60–70 хиляди души от “всички класи на обществото”³.

Недоволните от клаузите на Санстефанския мирен договор полски и гръцки емигранти във Франция обкръжават плътно влиятелния републикански трибун Леон Гамбета и успяват да променят общия тон на издавания от него вестник “Ла републик франсез”, който се включва в антируската кампания на десния печат. Френските вестници имат значима роля за формиране на антиславянски настроения в общественото мнение и за утвърждаване на външнополитическите приоритети на Третата република в този смисъл⁴. Изпълнен с песимизъм, граф Орлов, руски посланик в Париж, пише в доклада си до външния министър Горчаков по този повод: “Във всяка политическа партия съществува един елемент, който ни е враждебен и който я отчуждава от нас. Клерикалите, полските емигранти и анархистите са ни обявили една мълчалива война и тя ще приключи с това, че ни отдалечава от симпатиите на французите от всички слоеве на обществото”⁵.

На 7 март 1878 г. обективният вестник “Льо Тан” публикува текста на мирния договор между Русия и Турция, подписан в Сан Стефано. Редакцията се противопоставя на руските амбиции царското правителство да се разпорежда само със съдбата на Турция, победена във войната. Вестникът изпраща свой кореспондент на балканския театър и обособява две-три постоянни рубрики – “Събитията на Изток”, “Писма от Турция”, “Бюлетин на деня”. От

началото на войната са публикувани поредица от материали, които запознават френския читател със стратегическото положение на Проливите и турската столица, английската политика в Средиземно море, амбициите на Австро-Унгария към Босна и Херцеговина, претенциите на балканските държави.

Вестник “Льо Тан” открива през март 1878 г. и нова рубрика на първа страница – “Берлински конгрес”, в която представя анализи за отношението на Великите сили към източната криза и възможностите за нейното разрешаване. Коментирайки дебатите в английския парламент, скандалното предложение на Чарлс Дилк “Англия да вземе своето парче от баницата, като си присвои Египет” и заплашителната реч на премиера Дизраели, вестникът заключава: “Две неща липсват на Англия, за да започне война срещу Русия – съюзник и цел. Австро-Унгария все още не се е свързала с нея, тъй че английското правителство няма защо да започва война срещу една континентална сила. И защо да я започва, с каква цел, като днес няма човек в Англия, който да мечтае за възстановяването на Османската империя”⁶.

Редакторите на вестника изразяват убеждението, че руските победи са лошо скривани зад претенциите за хуманизъм и защита на балканските християни. Отново на първа страница “Льо Тан” обявява: “... ние не се страхуваме отново да кажем, че една нова война няма реална цел”, и добавя: “Не защото поведението на Русия не е агресивно по отношение на Турция, не защото Санстефанският договор няма да цел да разчлени Османската империя. Как една нова война ще промени нещата?” По такъв начин и в. “Льо Тан” допринася за засилване на антируските настроения и предизвиква формирането на истинска англомания във френското общество. В такава атмосфера малцина вече са в състояние обективно да оценяват събитията на Балканите и съдбата на малките народи, които проявяват стремеж към независимост.

Новият френски външен министър Вадингтон се оказва в много сложна и деликатна ситуация. Той преценява руската победа като директна заплаха за френските интереси в Средиземно море и споделя опасенията на френските финансисти и кредиторите на Турция, че с евентуалното разпадане на империята угасват и на-

деждите за възстановяване на вложените капитали. За разлика от своя предшественик дук Деказ Вадингтон няма опит в ръководството на външната политика и търси опора в британската дипломация. В неговите представи Англия и Франция са заинтересовани в еднаква степен да не допуснат засилването на славянското влияние в Източна Европа и прекомерното отслабване на Османската империя.

Тъй като не е и дипломат от кариерата, Вадингтон изисква да му бъде подготвен исторически обзор върху източния въпрос и възлага съставянето му на един от най-добрите познавачи на Юго-източна Европа – Е. Енгелхар. През пролетта на 1878 г. той е дипломат на разположение във френското външно министерство след като е бил генерален консул на своята страна в Белград и в Букурещ. Енгелхар е използвал престоя си на Балканите, за да изучи задълбочено политическите институции на Османската империя и перипетиите в историческата съдба на балканските народи⁷. Това му позволява да напише задълбочен и аналитичен обзор, в който интерес представляват концепциите на дипломата, посочените данни за балканските нации и деликатните внушения, който отправя към своя министър. Енгелхар препоръчва провеждането на политика, която съществено се разминава с настроенията на общественото мнение във Франция и намеренията на кабинета, оглавяван от умерения републиканец Дюфор.

Енгелхар подготвя поръчания му исторически обзор като резюме на своите наблюдения, формиран, както сам пише, “по време на моя дълъг престой в дунавските княжества”⁸. Той изразява желание министър Вадингтон да приеме неговите констатации и изводи като “чисто лични”, тъй като представя развитието на източния въпрос чрез един паралел между съдбата на гърци и славяни на Балканския полуостров. Представеният от Енгелхар обзор е четен с интерес от френския външен министър, който е подчертавал отделни пасажки, но не е оставил никакви бележки по документа. Заслужава да се отбележи, че във френското външно министерство съществува практиката да се подготвя досие по различни проблеми и за цели държави. За целта са използвани не само наблюденията на френските дипломати за населението, религията, традициите, състоянието на търговията и пътищата на определена провинция, но и констатациите на военни специалисти, мисионери и учени⁹.

Според Енгелхар източният въпрос би трябвало да се преценява като многоаспектен. На първо място, той е вътрешен въпрос за Османската империя, която е населявана от две големи религиозни общности – мюсюлмани и християни. В същото време източният въпрос е интернационален, преминава границите на империята на султана поради съперничеството на големите европейски държави за политическо, религиозно и стопанско влияние в нея. Източният въпрос има и религиозен аспект, защото би могъл да се разглежда като антагонизъм между мюсюлмани и лишените от политически права християни, което се отразява и на социалния им статут на поданици. Намесата на Великите сили във вътрешните работи на Турция е мотивирана първоначално с амбицията им да защитят интересите на християнското население.

Енгелхар счита за необходимо да анализира най-подробно политическите параметри на източния въпрос поради изключително важната роля, която имат различните варианти за неговото разрешаване върху интересите на заинтересованите държави в Европа. Най-сетне авторът намира, че източният въпрос има и своя социален аспект като конфликт между варварството и цивилизацията, обусловен от съществените различия между раси и етнографски групи. Френският дипломат започва своето изложение с един паралел между аспирациите, възможностите и политическите перспективи пред гърци и славяни на Балканския полуостров. Той обяснява, че турското нашествие лишава гърците от независима държава и ги пръска по всички провинции на Османската империя, но те запазват своята национална идентичност и морално единство¹⁰.

Насърчени от славното си историческо наследство и постиженията на античната си култура, гърците успяват да възстановят своята независимост и дори мечтаят за възстановяването на Византийската империя. “Това амбициозно желание е родено към края на XVIII в. – твърди Енгелхар. – В тази епоха фанариотите представляват една могъща партия в Константинопол”. Авторът на обзора напомня, че те управляват като “абсолютни господари” Молдова и Влашко, повечето от епархиите на Балканите им принадлежат, а българското и сръбското население понася “повече или по-малко гърпеливо робството”. Енгелхар счита за нужно да подчертае пред министъра, че в Османската империя е много трудно да бъдат

различавани славяни от гърци, тъй като и едните, и другите са православни. Някои западни пътешественици в началото на XIX в. и националистите елинофили по-късно ги наричат "гръко-славяни". Те са представени пред централната власт в турската столица от една и съща институция – гръцката Патриаршия. "В този смисъл религията изпреварва националността" – отбелязва френският дипломат и добавя куриозния факт, че в Сирия наричат гърци и православните араби.

Но постепенно тази гръцка хегемония в духовната сфера остава в миналото и господството на фанариотите изчезва в дунавските княжества, оставяйки много малко следи. След един век покорство румънците се надигат срещу фанариотите. От друга страна, славяните също се изпълват със съзнание за своите интереси, възможности и права. "Накрая – пише в обзора си Енгелхар – гръцкото духовенство, което разполагаше с епископските постове в България, бе принудено почти навсякъде да ги освободи и в бъдеще вече не може да се твърди това, което прокламира през 1822 г. гръцката Асамблея в Трезен: "Всички жители на Турската империя, които се молят на Исус Христос, са част от новата гръцка националност"¹¹.

Тези последователни загуби са в състояние да обезкуражат и най-горещите патриоти-гърци и "Мегали идея" приема все по-неясни очертания в техните представи. Но гърците продължават да упорстват в своя национализъм и да се представят като истински и легитимни наследници на османците в европейските им владения. "В техните представи – пише Енгелхар, – източният въпрос е и трябва да остане основно гръцки". След като българите се избавят от опеката на гръцкото духовенство, някои западни учени елинисти открито изказват съжаление за понесения удар от елинизма. "Религиозната автономия на българите – констатира директорът на френския институт в Атина Бурноф – е едно неприятно решение. Тя нарушава бъдещето на гръцката нация и я намалява; тя ѝ отнема една опора в бъдещите борби и е една измяна на гръцката кауза".

А тази кауза според учените елинисти е във възстановяването на Византийската империя от гърците с Константинопол като столица. Това е само едно от възможните решения на източния въпрос.

В този смисъл пледира и адмирал Грамиер, който в публикациите си за Гръцкото възраждане и за бъдещето на Балканския полуостров се задоволява да постави българи и сърби в зависимост от наследниците на Аристотел и Темистокъл. Според Енгелхар подобни мечти са широко разпространени и в самата Гърция, където приемат с "неодобрение" въстанието в Босна и Херцеговина през лятото на 1875 г. под предлог, че въстаналите срещу Високата порта "се считали за най-важния фактор в източния въпрос". "Тази роля се пада на нас, гърците от Византия" – обявява ветеран от гръцката революция за независимост, чиито думи са цитирани от целия гръцки печат, и добавя – "на елините от Гърция и на гърците от Румелия, Анадола и Крит... Само децата на Византия имат правото да възстановят византийската независимост".

Как реагират на тези гръцки амбиции за хегемония на Балканите "славянските народи"? Енгелхар уточнява, че сърбите имат също своята "Велика идея", която ги превръща в ревностен съперник на гърците и техен неумолим противник. "Сърбия си поставя точно същите цели, както Гърция – пише той, – тъй като Белград мечтае да бъде обединителен център на бъдещата голяма държава, която се простира в границите на империята на Душан и която гърците разглеждат като тяхно наследство". Така че и двете християнски общности в Европейска Турция – сърби и гърци – имат сходни исторически амбиции и с еднакво усърдие си преписват ролята на хегемон, без едните да се съобразяват с политическите традиции и постижения на другите. "За всички сърби – констатира френският дипломат – източният въпрос се роди в деня, когато в равнините на Косово завърши политическото съществуване на кралството на Душан и неговото решаване започна в деня, когато наследниците на победените при Косово успяха отчасти да възстановят своята свобода"¹².

Представил идентичността в политическите амбиции на гърци и сърби, както и техните аспирации да бъдат обединителен център на християните в Европейска Турция, Енгелхар прогнозира и възможностите "на всяка от двете раси" да участва пълноценно в регламентирането на бъдещата съдба на Турция. Без ни най-малко колебание, основавайки се на статистически данни за броя на

населението, той сочи, че Източният въпрос е изцяло “славянски”. Според Енгелхар славяните в границите на Османската империя формират “една компактна агломерация с повече от 7, 6 млн. население”, докато гърците в кралството и разпръснатите в Европейска Турция и столицата на империята техни сънародници не достигат дори и 3 млн.¹³ В този смисъл предимството на славяните е безспорно, тъй като дори и разделени, българите (4, 5 млн.) и сърбите (3 млн.) са по-многобройни от гърците.

Енгелхар е констатирал, че гърците са безспорно по-цивилизовани, по-интелигентни и по-предприемчиви от славяните в Европейска Турция. Те обосновават своите политически претенции за хегемония в Югоизточна Европа с богатото си историческо наследство, създадо базата на модерната цивилизация. Сръбските лидери също търсят аргументи от своята история и напомнят, че техните сънародници имат не по-малко “славни победи” от гърците срещу общия поробител и са изпреварили всички останали балкански нации, устремени по пътя на независимостта. Второто, но не по-малко основание за гордост на сърбите, е, че сами и със “собствени сили” са обезпечили своята свобода, докато големите държави в Европа са поставили в услуга на гърците “своите флоти, пари и генерали”.

Очевидно е, че европейската дипломатия не би могла да продължи традиционната си политика по отношение на периодически придобиващия актуалност източен въпрос. Според френския дипломат гръцко-славянското съперничество в Югоизточна Европа и възможната подялба на Турция ще принудят в най-кратък срок великите държави да се ангажират с каузата на едната от двете враждуващи страни. В желанието си да улесни своя министър Енгелхар посвещава цялата втора част на своя доклад на възможностите за трайно разрешаване на източния въпрос. Той се опитва да докаже на Вадингтон коя е перспективната нация на Балканите и защо би трябвало френската дипломатия да заложи на нея. Но неговото внушение е деликатно, солидно аргументирано и убедително, класическо мнение на опитен дипломат, който обосновава позиция, но не я налага.

Най-напред Енгелхар разсъждава върху възможността гърците да реализират практически своята идея за Велика Гърция и да

възстановят Византия. По негово мнение, дори ако теоретически се разсъждава върху хипотезата за едно “нормално разрешаване” на източния въпрос, основано на принципа “Ориента принадлежи на неговите народи”, гръцките амбиции за Константинопол ще се натъкнат на противодействието на сърби и българи. Известният френски журналист Марк Жирарден (1806–1881), издател на вестник “Ла Франс”, квалифицира тази възможност като “чудо”, което няма условия да се реализира, а лорд Кларендон я нарича “химера”.

Енгелхар се присъединява към тяхното мнение с твърдението, че ако балканските народи бъдат оставени сами да регулират своите граници, то гърците няма да успеят в осъществяването на своята Мегали идея. Но ако дори и условно се допусне подобен вариант, френският дипломат е категоричен в твърдението си, че възстановяването на Византийската империя няма да бъде сполучливо решение на Източния въпрос. Позовавайки се на паралела гърци – славяни и техните перспективи, Енгелхар продължава своите разсъждения и формулира убеждението си, че само освобождението на балканските славяни, ограничени в своите етнически граници, би обезпечило перспективно решение на източния въпрос. “Колкото и парадоксална да изглежда на пръв поглед тази теза, западните държави и Русия ще имат полза, ако насърчат това освобождение” – обявява дръзката си идея авторът на “Изследване на източния въпрос. Гърци и славяни на Балканския полуостров”.

Формулирал своя категоричен извод за целесъобразността от радикално нов подход за перспективно решаване на източния въпрос, който да не повтаря традиционната политика на западните държави на защита интегритета на Османската империя, Енгелхар обосновава констатацията си за необходимостта от подкрепа за балканските славяни в усилията им да отхвърлят чуждото иго. С тази препоръка френският дипломат повтаря до известна степен английския външен министър Джордж Канинг, който през 20-те години шокира членовете на кабинета, дипломатите и краля с настоятелната си подкрепа за гръцките бунтовници, въстанали срещу легитимния си господар – султана. Тогава Канинг се противопоставя на държавите от Свещения съюз и със смелата си позиция торпилира единството на монархическа Европа и допринася за

формирането на независима гръцка държава. Но надеждите на Канинг не се оправдават и през следващия половин век Гърция не успява да се превърне в сериозен политически фактор на Балканите.

В останалата част на своето изследване Енгелхар привежда аргументи, за да докаже оригиналността на своята теза. Според него по понятни причини Русия привлича вниманието на останалите под турско господство балкански народи. Още в края на XVIII в. православието се превръща в политически инструмент на руското правителство по десния бряг на р. Дунав и в името на "общата вяра" царят простира своето покровителство над източните народи. "Православието формира духовния облик на балканските нации – пише руският историк проф. Владилен Виноградов, – под неговата сянка се създава национална култура и под него знаме се разгръща освободителното движение"¹⁴.

До Кримската война балканските славяни и гърци имат еднакви позиции в руската балканска политика. Енгелхар напомня на своя министър, че през 1856 г. Русия е принудена от победителите във войната да се откаже от "изключителния протекторат" над християните в Османската империя. За да компенсира ограничаването на нейното влияние на Балканите, руската дипломация активизира славянската пропаганда и предизвиква трайни опасения сред западните кабинети. Енгелхар пише: "Чувството на ревност, което тя събужда по принцип, недоверието на Запада и от 50 години тезата за "московските претенции" е станала, според руски дипломат, политическа баналност".

При тези обстоятелства – търсенето на опора за руското влияние чрез етническата близост с южните славяни и след драматичната българо-гръцка църковна разпра, в която царската дипломация подкрепя българските искания за самостоятелна църква, Гърция все повече се отдалечава от Русия. Атина престава да има значима роля в източната политика на Русия, която през 70-те години се опитва да реализира своите традиционни цели, опряна на славянството. Енгелхар се позовава на руския автор генерал Фадеев, според когото "няма почти нищо в Източния въпрос, което да не е славянско". Пак той твърди, че само малка част от Балканския полуостров е заета от гърци и албанци, докато "цяла Европейска Турция от Далмация до р. Дунав и до Константинопол" е населена със славяни".

Френският дипломат още един път се позовава в изложението си на генерал Фадеев, тъй като изводите му напълно съвпадат с наблюденията на Енгелхар и му дават основание да формулира оригиналната си идея. Руският автор обобщава така поведението на славяните към Русия: "Подчинените от Турция славяни ни симпатизират много повече от тези, които разполагат с една по-голяма свобода, както сърбите... Освобождението на българите и на онази част от сърбите, които са все още под властта на Турция, ще има за естествен резултат отслабването на връзките на духовна общност, които ги обединяват сега. Ако те получат свобода и независимост, Русия по-малко ще може да разчита на тях".

Енгелхар е категоричен, че "историята показва точността на това заключение". Той напомня на своя министър конкретни примери от отдалечаването на балканските народи от помощалата им да се освободят Русия и започва с Караджич, който през 1810 г. проявява стремеж за независимост, не пропуска Милош Обренович и неговата политика¹⁵. Според френския дипломат власи и молдовци до такава степен влошават отношенията си с Русия, че през 1856 г. я обявяват за най-големия противник на тяхното национално Възраждане. Авторът на изложението е убеден, че и българите, които "ще се възползват от скорошните победи на руската армия", също са на път да докажат, че "народите не са благодарни".

Френският дипломат преценява като много показателен Мемоара на български комитет до султан Абдул Азис от 1857 г. Той цитира един пасаж от него: "Ако нашият господар отказва да вземе предвид нашето нещастно положение и законните ни искания, то ние ще обърнем поглед, както в миналото, към тези от нашите единоверци, от които бихме могли да очакваме симпатия и ефикасна помощ. Тогава ние ще обявим за освободител всеки чужденец победител в нашата страна. Как да се вдъхне в българския народ желанието да защитава империята като своя собствена територия? Като му се предоставят правата, които ще превърнат Империята в собствено отечество. Шест милиона българи, свързани със съдбата на турците, не са за подценяване. Те ще гледат на всеки, който застрашава тяхната автономия, като на честолюбец и ще му се противопоставят като нашественик".

Този български Мемоар дава основание на Енгелхар за заключителни изводи. Неговият коментар е кратък: "Не бива да се заблуждаваме, че Русия е посочена от самите българи като евентуален противник на свободна България и като естествен съюзник на покорена България". Външният министър Вадингтон внимателно е проучвал изложението на своя дипломат и е подчертал в текста този извод. Енгелхар продължава разсъжденията си с втори извод – оставени "сами", славяните в Турция биха могли да се обединят по внушение и защита на Европа, като българи и сърби в бъдеще се превърнат "в най-ревностни защитници на целостта на Изтока". По такъв начин победителката в руско-турската война ще бъде за дълго време отстранена от възможността за намеса на Балканите.

В заключение Енгелхар посочва, че договорите, подписани в Кючук Кайнарджа, Яш, Букурещ, Акерман, Адрианопол и Ункяр Искелеси, принуждават Високата порта да се отказва в полза на своите християнски поданици от суверенни права, а на Русия – различни предимства в границите на империята. В представите на руското правителство Санстефанският договор възстановява неговия нахърнен престиж в Европа и е своеобразен реванш за унижението от 1856 г. "Това изглежда е най-важната цел на тази война – смята Енгелхар, – а подобряването на съдбата на християните е само един претекст". По негово мнение Русия само създава видимост, че служи на благородна кауза, а всъщност с нея прикрива пред Европа "своята несправедлива агресия". Енгелхар тъкмо затова е убеден, че в продължение на повече от едно столетие източният въпрос е "единствено руски", и от тази гледна точка славяните, поданици на Османската империя, би трябвало да бъдат обект на симпатиите и грижите на европейската дипломация.

Енгелхар не отправя директни внушения към своя министър за открита подкрепа на Санстефанския договор, тъй като при антируската кампания, заляла Централна и Западна Европа през пролетта на 1878 г., подобна позиция ще задълбочи изолацията на Франция в международен аспект и ще засегне чувствително интересите на финансистите и стопански дейци, инвеститори на Високата порта. Да се съдейства на Русия за утвърждаване на нейното влияние в непосредствена близост до турската столица, драстично би

променило вековната амбиция на френската дипломация да разширява влиянието си в пределите на Османската империя и в Източното Средиземноморие.

Енгелхар предлага друг подход за трайно разрешаване на източния въпрос, което ще запази съществуващите привилегии на Франция в пределите на Турция – подкрепа на усилията за независимост на християнските народи на Балканите. Проследявайки драматичните перипетии на източния въпрос от неговото възникване до 1878 г., той доказва, че по неписано правило всяка от балканските нации, получили самостоятелност със съдействието на Русия, след това се разграничава от своята освободителка и дори се превръща в неин противник. "Изследването по Източния въпрос" препоръчва да се използва тъкмо "неблагодарността" на балканските народи по отношение на Русия, за да се ограничи влиянието и намесата ѝ в Югоизточна Европа.

Тезата за "неблагодарността" на балканските народи към Русия е обстойно коментирана от дипломати, министри и писатели. За нея пишат историци от различни школи с намерение да обосноват своите тези – едни, за да представят в негативен план руската политика и славянството, а други, за да обяснят безкрайните балкански конфликти и трайната политическа нестабилност в района. Направени са и задълбочени и верни констатации, които отчитат обективните процеси в отношенията между Русия и балканските християни през XVIII – XIX в.

Любопитно е, че в началото на 1878 г. тезата за балканския национализъм като фактор в европейската политика е предмет на сериозна дискусия от държавници и творци. Канцлерът Бисмарк казва в частен разговор на френския посланик в Берлин Сен Валие: "Разрушаването на Турция няма да даде нова сила на Русия; при турското господство всички малки княжества по Дунава ще търсят подкрепа от нея и всички славянски християни бяха в ръцете на Игнатиев"¹⁶. А лорд Кронос цитира друго негово изказване за събитията по време на руско-турската война от 1877 – 1878 г.: "Всички тези народи с радост приемаха помощта на Русия при осво-

бождението си от турците, но след като се освободят, те не проявяват желание да приемат царя като наследник на султана”¹⁷. Премиерът на Англия Дизраели също изразява надежда, че България ще се превърне в опора на Турция срещу Русия, а не сфера на руското влияние.

Анализирайки ролята на Русия в съдбата на южните славяни, великият Достоевски е изпълнен с песимизъм за резултатите от войната. Той пише в своя “Дневник на писателя” от ноември 1877 г.: “Според моето най-дълбоко и пълно вътрешно убеждение Русия няма да има и никога не е имала такива ненавистници, клеветници и дори явни врагове, каквито ще бъдат всички тия славянски племена веднага щом Русия ги освободи, а Европа се съгласи да ги признае за свободни”¹⁸. Той проявява съмнение, че безкористността на руския народ ще бъде правилно разбрана, и предупреждава: “Русия трябва наистина да е готова, че всички тия славяни стръвно ще се втурнат към Европа, ще се заразят от европейските политически и социални форми до пълно обезличаване и по такъв начин ще се наложи да преживеят цял дълъг период на европеизъм, преди да постигнат нещо като славяни...”.

Най-обстойно темата за балканския национализъм през XIX в. е проучена от руския историк проф. Виноградов. Той пише в статията си “Николай I в Кримската примка”: “Създава се закономерност – веднага след като някоя страна получава с руска помощ своята държавност или автономия, то управляващите ѝ кръгове заемат най-малко сдържана позиция по отношение на Петербург. Това дори се проявява в обидна за руското самолюбие форма”¹⁹. Авторът посочва конкретни примери – младият крал на Гърция Отон I не се среща на прощална аудиенция с руския адмирал П. Рикорд, а след 1848 г. проруската партия във Влашко и Молдова загубва влияние и “слиза от сцената”.

Проф. Виноградов задълбочено анализира и обяснява причините за установената трайна тенденция за влошаване на отношенията с Русия от страна на балканските държави. Той пише: “Тревожни за самодържавието признаци се наблюдават и в отношенията на Русия с Гърция и дунавските княжества. Установяването на национална държавност става много сложно и те разчитат на Русия. Какво можела да предложи на освободените народи Русия в сферата

на икономиката и идеологията – формулата “Самодържавие, православиe и народност” на просветния министър С. С. Уваров и изостанал крепостен строй, абсолютизъм в крайни форми, липса на народно представителство. Това не привлича балканските общества, които са увлечени от конституционното развитие на Запада”²⁰.

Американската историчка Барбара Йелавич е автор на мащабни изследвания за руската политика на Балканите и за ролята на Източния въпрос в международните отношения на Европа. В статията си “Царска Русия и балканското национално движение” тя констатира: “Всеки път, когато руското правителство не се оказва в състояние да предостави очакваната помощ за националното им движение, балканските народи без изключение проявяват способност да се обявят срещу своя предишен покровител. Те са готови... да сътрудничат с всеки двор, склонен да ги подкрепи, даже в тези случаи, когато подобна политика нанася вреда на интересите на Петербург”²¹. Проф. Йелавич нарича руско-турската война от 1877 – 1878 г. “авантюерна акция” от страна на Русия и е на мнение, че българите през 1878 г. били готови да приемат съветите на Петербург, но не желаят да се подчиняват на “диктат”²².

Според проф. Йелавич балканската политика на Русия през XIX в. е “чист идеализъм”, който я принуждава да прави често ненужни жертви. Тя си служи и с алегория, за да представи “неблагодарността на балканците”, и напомня легендата за красивата принцеса, освободена от храбрия рицар от лапите на дракона. Победил чудовището, вместо очакваната благодарност и любов, рицарят вижда своята принцеса устремена към друг”. Колкото и упреци да заслужават балканските лидери за отделни свои действия, едва ли подобна оценка точно определя отношението на православиите народи в Югоизточна Европа към Русия.

БЕЛЕЖКИ

¹ Le Temps du 2. V. 1877; Дамянов, С. Франция и българската национална революция. С., 1968, с. 187–188.

² Черкасов, П. П., отзив в сп. Новая и новейшая история, 1998, 2, с. 188.

³ Архив внешней политики России, ф. 133, оп. 470, а. е. 92, л. 12, 19. 4. 1878.

⁴ Глушков, Хр. Френската дипломатия на Берлинския конгрес 1878. – 120 години от Освобождението на България и Плевенската епопея. Враца, 1998, с. 85.

⁵ Архив внешней политики России, ф. 133, оп. 470, а. е. 92, л. 133, 26. 7. 1878.

⁶ Le Temps du 29. 3. 1878.

⁷ Едуард Енгелхар е генерален консул на Франция в Белград, а от 1872 г. е на същия пост в Букурещ. През 1880 г. издава книгата “Турция и международното право”, а през 1882 г. два тома “Турция и Танзимата”. Автор на статии за Балканите в специализирани списания. Вж. “La confederation balkanique, Revue d’histoire diplomatique, Paris, 1892, p. 29; Annuaire diplomatique, Paris, 1869, p. 45;

⁸ Archives du Ministère des Affaires Etrangères. Memoires et documents. Turquie. Tome 119. Documents divers, 1876 – 1878, p. 262–275.

⁹ Пак там, Etude sur la Question d’Orient. Les Grecs et les Slaves de la presque île des Balkans. 20. 3. 1878.

¹⁰ Пак там, p. 264.

¹¹ Пак там, p. 265.

¹² Енгелхар има предвид успеха на сръбското въстание в началото на XIX в.

¹³ Ето конкретните данни, които френският дипломат прилага:

славяни		гърци	
А) СЪРБИ			
1. свободни	– 1 200 000	1. от Константинопол	– 200 000
2. рашки	– 780 000	2. Тесалия-Епир	– 380 000
3. босняци	– 920 000	3. Македония, Солун	– 280 000
4. херцеговинци	– 220 000	4. Независими острови	– 460 000
5. черногорци	– 140 000	5. Кралството	– 1 600 000
Б) БЪЛГАРИ			
1. от България	– 3 500 000		
2. Румелия			
3. Албания	– 1000 000		
4. Южна Турция			

В книгата си “Турция и Танзимата” Енгелхар пише: “С изключение на няколко анклава, пръснати на север и на юг от Балкана, българите оформят

една хомогенна маса от около 4, 5 млн. души, ограничени от р. Дунав, Тимок, Морава, горното течение на р. Вардар, езерото Охрид, Солун, Бургас и Русе, като заемат почти половината от Европейска Турция, с. 130.

¹⁴ Виноградов, В. Н. Николай I в Крымской ловушке. – Новая и новейшая история, 1992, 4, с. 33. Вж. и статията му “Дипломатия Екатерины Великой. – Новая и новейшая история, 2001, т. 3, с. 146, в която се казва: “Появата на руската армия на Дунава с кръста и същите икони, понятият език, възможността да бъдат победени турците дълбоко впечатлява. Останали в мъглата на неизвестността дълго време, балканските християни намират опора в руската държава и нейната армия. Започват молбите им към Русия за покровителство”.

¹⁵ Грънчаров, С. Балканският свят. С., 2001, с. 217, 348 и сл.

¹⁶ Documents diplomatiques Français, Paris, 1930, 24. 2. 1878, doc. 255, 256.

¹⁷ Кронос, Лорд. Расцвет и упадок Османской империи. М., 1998, с. 572.

¹⁸ Анчев, П. Тъжните предсказания на гения. – В: Зора, бр. 9, 29. 2. 2000.

Кулаковская, Данута. Славянская идея в творчестве Достоевского, – Советское славяноведение, 1989, 4, с. 33.

¹⁹ Виноградов, В. Н. Николай I..., с. 33.

²⁰ Пак там.

²¹ Виноградов, В. Н. Россия и Балканы в трудах Барбары и Чарльза Елавичей. – Советское славяноведение, 1989, 3, с. 40.

²² Jelavich, В. A Century of Russian Foreign Policy. Philadelphia and New York, 1964, p. 202.